

EDEBİYATIN DİLİ ÜZERİNE

Mehmet AYDIN*

Özet

Edebiyatın malzemesinin dil olduğu bilinmektedir. Ancak edebiyatta dil nasıl kullanılır? Edebiyat dili ile günlük dil arasında ne tür bir ilişki vardır? Bu sorular pek çok defa sorulmuştur. Bazen bu sorulara farklı cevaplar verildiği hâlde bazı ortak sonuçlara da ulaşılmıştır. Edebiyat ve gerçeklik ilişkisi epey tartışılmıştır. Edebiyatta gerçeklik izlenimi de dil yoluyla sağlanmaktadır. Ayrıca edebiyat metnini öteki metinlerden farklı yapan yanlar da vardır. Bu farklılık da büyük ölçüde dilin kullanımında yatmaktadır.

Ayrıca edebiyat eğitiminde kullanılan dil üzerinde de durulmuştur. Gerçekte edebiyat eğitiminin dili geniş çaplı bir tartışmanın konusudur. Edebî metinler üzerine kurulmuş inceleme metinlerinde de buna uygun bir dilin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat ile dil ilişkisi, edebiyat dili, edebî gerçeklik

1. Giriş

Bu yazıda edebiyatla dil ilişkisi ele alınacaktır. Ancak edebiyat ile dil ilişkisi bağlamında çok şey söylenmiştir, kolayca çok şey de söylenebilir. Ama şuradan başlamak herhâlde doğru: Edebiyat yapmak bir sürü boş lâf etmek ve lâfi boş yere uzatmak demek değildir. Hatta edebiyat yapmak sözü olabildiğince kısaltmaktır. Bu kısaltmanın da sınırı yoktur. Son yıllarda henüz birer deneme niteliği taşısa da bir cümleden oluşan hikâyeler yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca minimal metinleri ve bir hikâyenin doksan dokuz çeşitlemesini de unutmamak gerekir. Bu bağlamda Raymond Queneau'nun metni ve Ferit Edgü'nün önemli denemeleri hatırlanmalıdır (Queneau, 2003).

Sanatların birçoğu için belli standartlardan söz edilemez. Sanatı ve özel olarak da edebiyatı belli standartlara, belli kalıplara indirgemek mümkün değildir. Böyle yapıldığında sanat nefes alamaz olur. Elbette Eski Türk edebiyatı ile uğraşanlar kolayca kabul etmeyebilir, ama Divan şiiri biraz da bu tür standartlar yüzünden tıkanmıştır.

Edebiyata dille oynanan bir *oyun* denebilir. Bu oyunun taşı, aracı dildir. Edebiyatta dilin kullanımı belki de her şeyden önemlidir. Paul Valery'nin sıkça tekrarladığı “şiir duygularla yazılmaz, kelimelerle yazılır” şeklinde bir söz vardır. Edebiyat ile içtenlik arasında da bazen ilişki kurulur. Bu çerçevede Nurullah Ataç'ın çok öğretici bir bakışı vardır:

“Geçenlerde posta ile bir kitap geldi. Küçük bir kitap, ama başından sonuna kadar okuyamadım, sade bir göz gezdirdim. Adını da, kimin yazdığını da söylemeyeceğim. Beğenmedim ki söyleyeyim. Bir adamı yazı yazmaya daha yeni başlamış bir genci, kitabından hoşlanmadım diyerek tanıtmanın ne lüzumu var? Boş yere kırmış olurum. Bekleyelim; günün birinde belki daha güzel şeylerini okuruz, o zaman uzun uzun sözünü ederiz. Adını söylemeyeceğim, ama kitabının başına kısacık bir önsöz koymuş, onu olduğu gibi alacağım. Diyor ki:

Ey okuyucu!

Bu eseri bir sanat iddiasıyla değil, saf ve samimi bir aşkı terennüm maksadıyla kaleme aldım. Bunu bil ve sanatı samimiyetimde ara.’

Pek tutulurum böyle sözlere. Mademki sanat iddiasıyla yazmıyormuş, ne diye kitap çıkarıyor; bizim de okumamızı istiyor? Seviyormuş, aşkı da safmış, samimiymiş... Pekâlâ ama bize ne? Bize aşık değil ya bu adam! Yazdıklarını, o tertemiz, özden gelen aşkının söylettiklerini gitsin de sevgilisine okusun; onun hoşuna gider, koltuklarını kabartır. fiöyle ‘Ortaya ben de bir şey koyacağım’ diyerek, yani sanat iddiasıyla yazdığı şeyler varsa, bize onları getirsin okuyalım.” (Ataç, 1989, 45)

Elbette bir edebî metinde duygu da düşünce de *mavera* (öte sözü maveranın yerini tutabilir mi?) da olmalıdır. Ama bunlar başarılı veya başarısız bir biçimde aktarılabilir. Başarısız bir biçimde anlatılmış gerçek aşk yerine, âşklar darılmasın, inandırıcı bir biçimde anlatılmış kurmaca aşk daha çok ilgi görebilir.

2. Edebiyat Metinlerinin Dili

Bu bölüme şunu sorarak başlamak uygun düşebilir: Günlük dilden büsbütün bağımsız ayrı bir edebiyat dili var mıdır? Bu soru hem zor hem de kolay bir sorudur, dolayısıyla hem günlük dilden büsbütün bağımsız bir edebiyat dili vardır hem de yoktur. Edebiyat metinlerinin dilindeki malzeme de günlük dildeki malzemedir. Ancak sorun bu malzemenin seçilip düzenlenmesindedir.

Dil bir iletişim aracıdır. Ancak edebî metinlerde dil neredeyse bir araç olmaktan çıkarak bir amaca dönüşür. Elbette edebiyat metni okuru da bir tür iletişimde bulunmaktadır. Fakat bir edebiyat metni, okur tarafından çözümlenmeyi ve alımlanmayı bekler. Bu çözümlenme, alımlama kolay bir iş değildir. Okurun öncelikle edebiyat metninin şifresini çözebilmek için hazırlıklı olması gerekir. Üstelik bu tür metinlerde yazar her şeyi dosdoğru söylemez. Okura da doldurması gereken önemli boşluklar bırakır. fiüphesiz bir metinde okura bırakılan boşluk çoksa o metnin çözümlenmesi dolayısıyla da alımlanması güçleşir. Ama okura hiçbir boşluk bırakmayan metnin edebîliği, dolayısıyla iyi bir metin olup olmadığı epeyce tartışılabilir. Metinlerin üretildiği tarihle, tüketildikleri tarih ayrışsa, okurun karşısına başka sorunlar çıkabilir. İyi bir okur edebiyat metninde karşılaştığı bütün sorunların üstesinden gelmek için çaba gösterir.

Temel olarak edebiyat metinlerinin öteki metinlerden ayrıldığını, ayrıştığını bilmek gerekir. Bu ayrışma üzerine çok tartışılmıştır. Bu konuda birçok farklı sonuca ulaşıldığı hâlde, birtakım ortak sonuçlara da varıldığı söylenebilir.

İlk olarak, edebî metinlerde eğretilmeli bir dil kullanılır. Ancak eğretilmeler de dilbilimcilerce ölü eğretilmeler ve canlı eğretilmeler olmak üzere ikiye ayrılır. Ölü eğretilmeler, bir dilin sözvarlığının bir parçasına dönüşmüş, sıradanlaşmıştır. *Dağ başında, çekmecenin gözünde, testere ağızında* Türkçe konuşuru açısından hiçbir yadırgatıcı yan yoktur. Çünkü bunlar ölü ve sıradan aktarmalardır. Ancak *yorgun dağların başında* veya Attila İlhan gibi *"tutsak ustura ağzında yaşamaktan"* dersek durum değişir. Aslında her iki durumda da insanla ilgili birtakım özellikler tabiata aktarılmıştır. Ancak birinciler insanda hiçbir farklı duyguya yol açmazken ikinciler en azından insanı şaşırtıp yadırgatabilir.

Mehmet Kaplan bir yazısında uzun uzun şiir ile matematik arasındaki ilişki üzerinde durmuş ve bu ilişkiyi anlatmıştır. Belki de onunla aynı dönemlerde genel olarak sanat felsefesi ve özel olarak da edebiyat felsefesi üzerine kafa yoran Gasset de "günümüzde şiir eğretilmelerin yüksek cebiridir" (Gasset, 1992, 57) demiştir. Bu cebirdeki eğretilmelerin yeni ve özgün olması bir metnin değerini yüceltir. Bu tür yeni ve özgün eğretilmelere de canlı eğretilme denebilir.

Elbette edebî metinlerde çeşitli anlam olaylarından da yararlanır, edebî sanatlara başvurulur. Bu tür metinlerde imgeler de olur. Bu metinleri imgesiz düşünmek mümkün değildir.

Edebiyat metinlerinde sapmalar ve alışılmamış bağdaştırmalar da bulunur. Ancak bunların da bir işlevi vardır.

Öteki metin türleri gibi edebî metinlerin de anlamı vardır. Ancak her durumda bir edebî metnin anlamından çok anlamlarından söz edilir. Çok anlamlılık ve çoğul anlam bir edebî metnin tabiatında vardır: "Edebiyat yapıtlarının anlamı değil, anlamları var. Çünkü; tek tek yorumların başarısı bu anlamları görünür kılmak..." (Uygur, 1999, 54) Valery bu çerçevede aşırı yorumu dışlayarak bir metnin her anlamının olmadığını söyler. Bir metnin anlamı çerçevesinde başka şeyler de söylenebilir:

"Kuşkusuz, metinlerin anlamlarını düzenleyen ve kuramcılar tarafından henüz saptanmamış pek çok şifre vardır; okurlar bunları sezgisel olarak yakalarlar. Yazar tarafından kullanılmış olan bütün şifrelerin, böyle sezgi yoluyla bile olsa saptanması ya da yakalanması gerekmez. Metnin anlamının bir kesiminin yakalanması, pek çok okur ve eleştirmen için çoğu zaman yeterlidir; üstelik bu kişiler metni yazarın kullanmamış olduğu şifrelere göre de yorumlayabilir, bu yolla yeni

anlamlar oluşturabilirler. Bu gibi anlamların ve daha başka anlamların geçerliliği ve değeri, özgül bir söylem durumu içinde tanımlanır apriori belirlenemez." (Onega ve Landa, 2002, 19)

Elbette metni yazarın kullanmamış olduğu şifrelere göre yorumlamak da bir aşırı yorum olarak değerlendirilebilir. Bir metin bittikten sonra artık yazarın olduğu gibi okurun da olur ve deyim yerindeyse anonimleşir. Yazarın bu aşamadan sonra okurun anlamlandırma çabalarına müdahale etmemesi gerekir. Kaldı ki yazarın müdahalesinin anlamı da yoktur. Bunun için (iyi) bir okuru yazarının metin üzerine düşünceleri pek ilgilendirmez.

3. Edebiyat ve Gerçeklik

Edebiyatla gerçeklik ilişkisi, edebiyat bilimcilerin hep tartıştıkları bir konudur. Gerçeklikle ilişkisi açısından en uç metinlerde bile bir gerçek duygusu uyandırılmaya çalışılır. Bu bağlamda Umberto Eco, *inançsızlığın askıya alınmasından söz ederken haksız sayılmaz. Edebiyattaki gerçeklik, kurmaca gerçekliktir, belki buna edebiyatın gerçekliği de denebilir.*

Gerçekten de bizim iklimimiz içinde edebiyat gerçekliğinin hem tartışılmaya hem de vurgulanmaya epey ihtiyacı vardır. Edebiyat gerçekliği bambaşka bir gerçekliktir. Edebiyat ve sanat gerçeğin üstünü büsbütün örtüp onu yok etmese de onu yerinden etmeyi, onu bozmayı ve başkalaştırmayı dener. Edebiyattaki benzetmelerin amacı da gerçekten uzaklaşmak veya gerçeği başkalaştırmak olarak görülebilir.

Yazarın ve şairin yapması gereken yalnızca gerçeğe ayna tutup onu olduğu gibi yansıtmak değildir, "gerçeğe gerçek dışı bir ana kara eklemektir. Yazar (Lâtince) auctor, yani 'artıran kimse' sözcüğünden türemiştir. Lâtinler yeni toprak fethederek yurduna katan komutanlara böyle derlerdi." (Gasset, 1992, 165) O zaman genel olarak sanatçılar bildik dünyayı genişletip güzelleştirirler. Tanpınar'ın *Bursa'da Zaman* şiirini veya *Beş fehir*'ini okuyup o beş şehirde dolaşmak herhâlde oradaki bildik yapıları, Ulucami'nin şadırvanını başka bir gözle görmeye yarar. 'Monet Île de France'ın nilüferlerini resmedince nilüferler daha da büyümüş ve güzelleşmiştir.' O zaman sanatın ve edebiyatın bildik dünyaya estetik bir boyut kazandırdığını ve onu güzelleştirdiğini söylemek mümkündür. Sanatın ve edebiyatın sağladıklarından biri de farkındalık duygusudur. Sanat ve edebiyat bize farkına varamadığımız güzellikleri gösterir.

Edebiyat metni, gerçekten ne kadar kopmaya çalışırsa bir yandan gerçekle ilişkisini sürdürür. Ama bu ilgiyi doğru anlamak gerekir. Gerçekten büsbütün kopuk bir metnin anlamına hiç kimse ulaşamaz. Kimsenin anlamına ulaşamadığı bir metin tasarlamak güçtür. Her metin sonuçta bir dil ürünüdür ve dil ürünlerinin de bir anlamı vardır. Ancak insanın dünya bilgisinden kopuk anlam yoktur. Anlamın insanın dünya bilgisiyle mutlaka bağlantısı vardır.

4. Edebiyat Eğitimi

Edebiyat eğitimi ile edebiyat öğretimi ikiz kavramlar olarak birlikte kullanılmaktadır. Ancak artık edebiyat eğitimi ile edebiyat öğretiminin ayrı şeyler olduğu vurgulanmalıdır. Gerçekten edebiyatın, edebiyat bilgi ve teorileri, edebiyat tarihi gibi öğretimi gerektiren bir yanı vardır. Edebiyat öğretimi edebiyat bilimiyle ilişkilendirilebilir. Bu öğretimin de öncelikle edebîlik üzerinde durması gerekir.

Şimdiye kadar özellikle liseler için yazılan edebiyat kitapları ve bu kitaplara dayalı olarak verilen edebiyat eğitimi birçok defa tartışılmıştır. Bu kitapların dili çoğu zaman tartışmaların odağında olmuştur:

"Ders kitaplarında kullanılan dil (hem metinlerde, hem işlenişte hem de bilgilendirme ve uygulama sürecinde) o sınıfın düzeyiyle uyumlu olmak zorundadır. Bunun için özellikle her sınıf düzeyinde kaç sözcüğün öğretileceği liste biçiminde belirlenir. (Bugüne değin böyle bir çalışma yapıldı mı bilmiyorum; bu anlayışla hazırlanmış kitaplar var mı onu da bilmiyorum. İncelediklerim arasında bir örneğini görmedim.) Bu sözcüklerin sınıf düzeylerine göre dağılımında da somuttan soyuta doğru bir yol izlenir." (Çotuksöken, 2002, 23)

Roland Barthes'e göre bir metin üzerinde konuşan veya yazan kişinin de yeni bir metin yarattığını veya yaratması gerektiğini ve ancak böyle var olabileceğini bilmesi gerekir. "Metinlere yönelik çözümlemenin [kesin] geleceği, herhangi bir çözümleme reçetesi yaratmak değil, bir yazı olarak ortaya çıkmaktır." O zaman şöyle bir sonuca

ulaşılabilir: Edebiyat zerine yazanın kesinlikle iyi yazabilmesi, dolayısıyla edebiyat kitaplarının da iyi yazılabilmesi gerekir. Hlbuki çok yazarlı bazı edebiyat kitapları, belki de çok kötü yazıldıkları için daima sorun olmuştur.(Aydın, 2003, 58) Edebiyat eğitimi her bakımdan sorun olmaktan çıkarmak ve edebiyattan geçen bir toplum oluşturmak gerekir.

5. Sonuç

Edebiyat eğitimi sırasında doğru metinler seçilemediği için edebiyatın ne olduğunun da kavratılmadığını kabul etmek gerekir. Bir Őiirde ne kadar bayrak, ne kadar vatan geçtiği önemli değildir. nemli olan bunların metinde nasıl kullanıldıklarıdır. Ancak bizde bazen bunlar, metinlerin edebiliğinin önüne geçmiştir. Elbette edebiyat yoluyla bazı değerlerin aşılanması hedeflenebilir. Ama bu aşılama incelikli bir biçimde yapılırsa etkili olur. Bu işlem kaba bir biçimde yapılırsa olumsuz sonuçlar bile verebileceğini, hatta bu eğitimden soğutacağını da hesaba katmak gerekir. Yunus Emre de bazı değerleri, her Şeyden önemlisi sevgiyi ustaca aşılmaya çalışmıştır. “Yunus acaba neden büyük? Syledikleriyle mi, onları söyleyişiyle mi? Bunun yanıtı, “her ikisiyle de” olacaktır. (Aksan, 2005, 9) Edebiyatı basit araç olarak görmek yerine amaç olarak görmek bu eğitime yaraşır. Yunus’un edebiyat ğretiminde yer bulması Őiirin gücüne bağlanabilir. İyi bir edebiyat eğitiminin iyi bir toplumun oluşmasına katkısı olur. Bu tür bir eğitim de edebiyatın ne olduğunu tam olarak kavratmadan yapılamaz:

“Edebiyatın gerçekten de ne olduğunu anlamak için, edebiyatın yerini belirlemek için, edebiyatın öbür yazılı ürünlerden, bu arada bilim ürünlerinden ayrı bir kuruluşu olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Edebiyat olmayan yapıtlara, özellikle bilimsel yapıtlara ortak doku, bu yazılarda tüm insan kişiliğinin salt bilen-özneye indirgenmiş olmasıdır. Edebiyat yazılarda ise, yazının konuşucusu, anlatıcısı kim olursa olsun yazının söylediğini kim söylerse söylesin bu söylediğine tüm damgasını vurmuştur insan.” (Uygur, 1999, 24)

Dil insanın kullandığı en etkili ve en önemli araçtır, bu araç bir silah gibi de kullanılabilir. Edebiyat bu önemli araı neredeyse araç olmaktan da çıkarır veya araç olarak etkisini kat kat artırır. Bu da dilin etkili bir Őekilde kullanılmasından geçer.

İnsan, tarih boyunca kullandığı her araı geliştirmenin yollarını aramış ve bulmuştur. İnsan açısından kullandığı her araın işleyişi ve sistemi önemlidir. Edebiyat yoluyla bir dilin işlenmesi o dilin anlatım imknlarını artırır. Edebİ metinde dil zorlanabildiği lde zorlanır. Zorlanmayan, edebiyat metni üretilmeyen, edebiyat yapılmayan dil bir türlü gelişemediği gibi ölür. Edebiyat bir dilin dayanıklılığını sağlar, ömrünü uzatır. Dolayısıyla edebiyat eğitimi bir toplum açısından son derece önemlidir.